

Nyt fra Sprognævnet

UDGIVET AF DANSK SPROGNÆVN

NR. 1 · DECEMBER 1968

DANSK SPROGNÆVN har hermed fornøjelsen at udsende det første nummer af *Nyt fra Sprognævnet*, der afløser de hidtil kvartals- eller halvårsvis udsendte oversigter *Fra Dansk Sprognævns rådgivning*.

Siden efteråret 1957 har nævnet udsendt oversigter over rådgivningsvirksomheden. Da oplaget i de første år var beskedent, var det naturligt at lade oversigterne fremkomme i duplikeret form. I de senere år er oplagstallet imidlertid steget så kraftigt, at fremstilling og udsendelse af oversigterne har lagt beslag på kontorpersonalets fulde arbejdskraft i længere perioder og således har stillet sig hindrende i vejen for andet vigtigt arbejde. Overgangen til bogtryk og maskinel adressering vil betyde en væsentlig lettelse i nævnets vanskelige arbejdssituation.

Tillige vil denne ændring forhåbentlig indebære ikke ubetydelige fordele for abonnenterne. De trykte oversigter vil være lettere at opbevare end de duplikerede, og den nummerering af svarene, der indføres samtidig med de øvrige ændringer, skulle muliggøre enklere henvisningspraksis.

Ændringen er hovedsagelig af rent ydre karakter. Også den nye serie vil have sit tyngdepunkt i redegørelsen for afgivne svar.

De svar, der er publiceret i *Fra Dansk Sprognævns rådgivning*, vil senere blive samlet i en trykt publikation.

Nyt fra Sprognævnet vil automatisk blive sendt til alle, der har abonneret på *Fra Dansk Sprognævns rådgivning*. M. h. t. fremgangsmåden ved tegning af abonnement og ved anmeldelse af flytning henvises til side 7.

Poul Lindegård Hjorth
formand

Oplysninger og råd fra Sprognævnet

Et udvalg af de ca. 1800 telefoniske forespørgsler nævnet har besvaret i første halvdel af 1968.

6801

Spørgsmål

Hvorfor kalder man en letfattelig huskeregel for *en tommelfingerregel*?

Svar

Ordet findes ikke i Ordbog over det danske Sprog, og det er først efter 1960 blevet optaget i andre ordbøger.

Men i den bestemte form *tommelfingerreglen* må ordet uden tvivl være gammelt som betegnelse for en huskeregel inden for læren om elektromagnetisme (der gør det muligt ved hjælp af højre hånds tommelfinger at bestemme i hvilken retning en magnetnål vil svinge ud når den påvirkes af en elektrisk strøm). Reglen har flere andre navne, bl. a. *højrehåndsreglen* og *Holtens regel* (efter fysikeren Carl Valentin Holten, en elev af H. C. Ørsted).

I hvert fald siden slutningen af 1940'erne har ordet *tommelfingerregel* til lige været brugt i en anden betydning, nemlig i al almindelighed om en simpel regel som er let at huske og at praktisere, men som ikke altid er helt nøjagtig. Det samme gælder det svenske ord *tumregel*. I denne betydning er ordet nu meget anvendt.

Hvad oprindelsen til denne almene brug af ordet angår, kan der foreligge flere muligheder.

Måske er ordet simpelt hen overført fra fysikundervisningen, hvor den elektromagnetiske regel der kaldes *tommelfingerreglen*, netop er letfattelig og let at huske (men samtidig eksakt og undtagelsesløs, til forskel fra de fleste af de regler der i almensproget betegnes som *tommelfingerregler*).

En anden mulighed er at der foreligger en påvirkning fra det engelske udtryk *rule of thumb*, som kan spores tilbage til 1692.

Og endelig kan brugen af tommelfingeren som et groft måleinstrument ved bedømmelse af længde, afstand m. m. have spillet ind (jf. det tyske udtryk *über den Daumen gepeilt*, der betyder 'groft anslået', egentlig 'pejlet ved hjælp af tommelfingeren').

6802

Spørgsmål

Skal man ikke længer skrive ord som *anselig*, *forudselig* og *undselig* med to e'er?

Svar

De tre ord skal skrives med ét *e* ifølge Retskrivningsordbogen (som dog ikke har *forudselig*, men kun *uforudselig*).

Allerede den første officielle danske retskrivningsordbog (fra 1872) havde stavemåderne *anselig* og *undselig*. Men i en kort periode først i dette århundrede havde den officielle retskrivning *-ee-* i de to ord.

Ordene *forudselig* og *uforudselig* var indtil 1919 med dobbelt-*e* i den officielle ordbog. I disse to ord er der stadig en vis vaklen i praksis.

Spørgsmål

6803

Udtales det københavnske gadenavn *Bredgade* sådan at *d*'et i *Bred-* er stumt, eller høres *d*'et?

Svar

Udtalen uden *d* var tidligere den gængse blandt københavnere, vistnok i alle samfundslag, men er nu på retur, jf. Kaj Bom: Dansk i dag, 1955, s. 148.

Både denne udtale og den bogstavrette med *d* (som i *bredskuldret*) er fuldt forsvarlige.

Spørgsmål

6804

Må man udtale *d*'et i ordet *snedker*?

Svar

Ordbog over det danske Sprog og vistnok alle andre bøger som giver oplysning om dansk udtale, anfører kun udtalen uden *d* (ordet rimer altså på *apoteker*). Jævnfør at en stavemåde uden *d* er brugt af bl. a. Valdemar Rørdam, Knuth Becker og Poul Henningsen.

Men stavemåden *snedker* har i ret vide kredse påvirket udtalen, sådan at *d*'et udtales. Denne udtale må frarådes.

Spørgsmål

6805

Er det rigtigt at navneordet *en karl* skal udtales anderledes end fornavnet *Karl*?

Svar

Den almindelige rigssprogsudtale af *karl* er (modsat fornavnet *Karl*) uden *r*, sådan at ordet lyder ligesom sidste stavelse i ord som *pokal*. Ordbog over det danske Sprog anfører dog som en sjælden sideform også udtalen med *r* (som i fornavnet) men betegner den som kunstlet.

Siden det pågældende bind af ordbogen blev trykt (1927–28), er udtalen med *r* måske blevet noget mere udbredt, under påvirkning af den skrevne form. Denne udtale må dog frarådes.

6806 *Spørgsmål*

Hvordan udtales ordet *sagte* (*han talte sagte, en sagte vals*)?

Svar

I dette ord kan kombinationen af *a* og *g* udtales på fire måder, idet *g*'et kan være lukket (hårdt; som *g*'et i *kogte*) eller åbent (blødt; som *g*'et i *kogle*) og *a*'et enten kan udtales langt og ret lukket (som i *tabe*) eller kort og mere åbent (som i *tabte*).

Udtalen med kort *a* og lukket *g* (som i ordet *sagtens*) er den der stemmer bedst med udtalen af andre danske ord, der ender på *-agte* (*agte, bagte, slagte* osv.), men de fire udtaler af *sagte* er alle forsvarlige.

6807 *Spørgsmål*

Hedder det *han gabede* eller *han gabte*?

Svar

Begge datidsformer kan anvendes, og de er begge taget med i Retskrivningsordbog udgivet af Dansk Sprognævn.

Ordbog over det danske Sprog (bind 6, 1924) karakteriserer ganske vist formen *gabte* som »nu lidet brugt i rigssproget«, og nogle ordbøger (bl. a. Nudansk Ordbog) nævner kun *gabede*. Men i sprogbrugen er formen *gabte* ret udbredt; den kan stadig mødes i talesprog, i aviser og hos skønlitterære forfattere (også yngre).

Der synes ikke at være nogen fast betydningsforskel mellem *gabede* og *gabte*, sådan som der er mellem fx *ledede* og *ledte* (*han ledede regeringen; han ledte efter sine briller*) eller mellem *hældede* og *hældte* (*tårnet hældede; han hældte vandet ud*).

6808 *Spørgsmål*

Man kalder ofte *diapositiver* (dvs. gennemsigtige fotografier der kan projiceres som lysbilleder) for *dias*. Hvad hedder dette ord i ental?

Svar

Ordet forekommer vistnok kun sjældent i ental. Af de nyeste fremmedordbøger har én entalsformen *et dia*, en anden derimod *et dias*.

Da ordet er en kortform af *diapositiv*, og da man i sammensætninger oftest møder førsteleddet *dia-* (*diaramme, diakasse, diafremføring* osv.), synes entalsformen *dia* at være den rimeligste.

På svensk og tysk er ordet uden *-s* i ental (mens norsk har både *et dia* og *et dias*).

En vigtig årsag til at formen *dias* bruges som entalsform, er den tendens der er til at anvende flertalsformer med den fremmede endelse *-s* som entalsformer (*en hotdogs, en sweaters, et tricks* osv.). Næsten alle de entalsformer på *-s* der er opstået på denne måde, må betragtes som fejlagtige, men enkelte har dog vundet hævd, fx *slips, clips, tips*.

Spørgsmål

6809

Hedder det *udenomparlamentarisk* eller *udenomsparlamentarisk*, altså med *-s-* mellem de to led ordet er sammensat af?

Svar

De to ord er ikke med i Retskrivningsordbogen, og tilsyneladende heller ikke i andre danske ordbøger.

I dagspressen ses begge former, men formen med *-s-* synes at være den mest anvendte.

Der findes allerede en række ældre og nyere sammensætninger med *udenoms-* (*udenomsbekvemmeligheder, udenomsplads, udenomssnak* osv.). Formen *udenomsparlamentarisk* må derfor tilrådes.

Spørgsmål

6810

Kan man bruge ordene *underbo* og *overbo* om en der bor under, henholdsvis over en selv? Ellers er man jo nødt til at sige fx *naboen nedenunder*.

Svar

Af de to ord har Ordbog over det danske Sprog kun *underbo*, og ordet betegnes som »lidet brugt«.

Både *underbo* og *overbo* har dog en vis udbredelse; de bruges fortrinsvis i uformel, uhøjtidelig stil. Det samme gælder sideformerne *en underboer* og *en overboer*.

Der kan ikke indvendes noget imod de fire nævnte ord; de har en vis hævd, og de udfylder et behov, jf. ordet *genbo*.

Formerne *en underbo* og *en overbo* må foretrakkes for de længere former *en underboer, en overboer*, jf. *nabo, genbo, fynbo, mønbo* m. fl.

Kan man bruge ordet *dronningemoder*, også når der er tale om en konges mor? Og skal første led ende på *-e*?

Svar

Ordet synes kun at findes i to danske ordbøger (en dansk-italiensk ordbog fra 1959 og en dansk-spansk fra 1965). Men i de senere år er ordet blevet ret almindeligt, i al fald i dagspressen, som betegnelse for en enkedronning der er mor til den regerende konge eller dronning.

Dronningemoder er sikkert kommet ind i dansk som oversættelse af engelsk *queen mother* (jf. også tysk *Königinmutter* og fransk *reine mère*).

Formen *dronningemoder*, altså med et *-e* i sammensætningens første led, synes at være enerådende. En tilsvarende brug af *dronninge-* (og ikke *dronning-*) er nu det almindelige i andre sammensætninger hvor *dronning* betegner en person: *dronningekrone* (Retskrivningsordbogen), *dronningebesøg* osv., men når det gælder sammensætninger hvori ordet *dronning* indgår som betegnelse for en skakbrik, optræder både *dronninge-* og *dronning-* som første led, fx *dronning(e)fløj*, *dronning(e)gambit*, *dronning(e)løber*.

Orddannelsen *dronningemoder* er problematisk idet det betydningsmæssige forhold mellem de to led som ordet består af, er et andet end i normale danske sammensætninger. Mens fx *farmor* og *mormor* betyder henholdsvis 'fars mor' og 'mors mor', betyder *dronningemoder* ikke, som man skulle vente, 'dronnings mor', men 'dronning som er mor (underforstået: til en regerende konge eller dronning)'. Med andre ord: i normale danske sammensætninger angiver sidste led overbegræbet, mens første led er en modifikation eller præcisering af dette; men i *dronningemoder* indgår de to led med samme betydningsmæssige vægt: 'dronning og mor'. Typen *dronningemoder* har god hjemmel i visse andre sprog, fx engelsk, men er sjældent i dansk, hvilket yderligere øger usikkerheden med hensyn til hvordan ordet skal opfattes.

Derfor må ordet *dronningemoder* frarådes. I de fleste tilfælde vil man kunne klare sig med ordet *dronning* alene; hvis dette ord i sig selv ikke er tilstrækkelig tydeligt, vil der kunne tilføjes et navn eller fx *kongens mor*, *dronningens mor*.

Sprognævnets publikationer

Nyt fra Sprognævnet

der afløser den dupligerede publikation *Fra Dansk Sprognævns rådgivning*, udsendes to gange om året og indeholder bl. a. et udvalg af svarene på de telefoniske spørgsmål der er stillet til nævnet. Nr. 2 ventes udsendt i marts 1969.

Abbonenterne på *Fra Dansk Sprognævns rådgivning* vil fremtidig få tilsendt *Nyt fra Sprognævnet*. Andre kan tegne abonnement ved at indbetale et engangsgebyr på 2,00 kr. til Dansk Sprognævn (postkonto 10 17 20). Tilmeldingsgebyret er det samme hvis der bestilles flere eksemplarer til samme abonnent. Ved adresseændring indbetales 1,00 kr. I øvrigt er abonnementet på *Nyt fra Sprognævnet* gratis.

Interesserede kan få tilsendt de to sidste numre af *Fra Dansk Sprognævns rådgivning* (nr. 25 og nr. 26) så længe oplaget rækker.

Dansk Sprognævns årsberetning (i kommission hos Gyldendal)

er normalt på 30–35 sider og udkommer som regel i løbet af efteråret. Den indeholder en kort oversigt over nævnets virksomhed og svarene på en række af de vigtigste skriftlige forespørgsler.

Af de ældre årsberetninger kan følgende endnu fås: 1963/64 (5,35 kr.), 1964/65 (5,35 kr.) og 1966/67 (5,65 kr.).

Årsberetningen for 1967/68 udkommer i januar 1969.

Nordiske sprogproblemer (i kommission hos Gyldendal)

er en skriftserie, der udgives af de nordiske sprognævn i fællesskab; der udkommer i reglen et bind hvert andet år. Bøgerne indeholder artikler om emner inden for de nordiske sprog og fyldige lister (med citater) over ny ord i dansk, norsk og svensk.

Det næste bind, *Nordiske sprogproblemer 1966 og 1967*, kan ventes i byndelsen af 1969.

De fleste af de tidligere bind er udsolgt, men et af dem kan stadig fås, *Nordiske sprogproblemer 1957 og 1958* (6,75 kr.).

DANSK SPROGNÆVNS SKRIFTER:

Aage Hansen: Pausekommaet (153 s. 1957. Gyldendal. 11,85 kr.)

Bogen behandler dels principperne og grundreglerne for anvendelsen af pausekommaet, dels en række detailproblemer. Desuden rummer den et stort antal korte litteraturprøver, der er aftrykt både med den oprindelige tegnsætning og med pausekommaer, og en samling tekstprøver fra forfattere der anvender pausekommatering.

Allan Karker: Nordiske talord i dansk. Historie og vejledning (92 s. 1959. Gyldendal. 3,95 kr.)

Den første samlede behandling af vore talord, både dem vi i almindelighed bruger (typen syvoghalvtreds), og de »nordiske« (typen femtisyv). Efter en historisk redegørelse for begge talordstyper giver bogen en grundig vejledning i brugen af talord af typen femtisyv, med hensyn til ikke alene grundtal men også ordenstal og brøker m. m.

Kristian Hald: Danske stednavne med udtaleangivelse (59 s. 1960. Gyldendal. 8,75 kr.)

En vejledning i rigsmålsudtalen af ca. 3000 navne på danske købstæder, stationsbyer, landsbyer, landskaber, øer, farvande, åer m. m.

Årsberetningen, Nordiske sprogproblemer og de tre bøger i serien Dansk Sprognævnets skrifter kan kun købes i boghandelen, hvor man også kan tegne abonnement på årsberetningen og på Nordiske sprogproblemer.

NYT FRA SPROGNÆVNET udgives af Dansk Sprognævn. Om abonnement: se s. 7.

DANSK SPROGNÆVN, Vester Voldgade 115³, 1552 København V. Postkonto: 10 17 20. Telefon: (01 28) BYen 705. Ekspeditionstid: mandag-fredag 13-15.